

ÉRTELMISÉGI VALLÁSOSSÁG MA

Már gondolatmenetünk elején arra kényszerít a címben sejtetett fogalom: a mai értelmiség vallásosságáról akarunk-e beszélni, vagy a magát vallásosnak mondó értelmiségi rétegünknek a hitével, vallásgyakorlatával, egyházi kapcsolataival, életvitelével, a világban való helyzetével kívánunk-e törődni – mindkettőt leíró (deskriptív) szinten, vagy a leírás helyett egy normatív megközelítést alkalmazunk s azt kérdezzük, hogyan kell viselkednie egy vallásos értelmiséginek, s melyek a specifikumai ennek a rétegnek, szemben a nem vallásos, vagy nem értelmiségi rétegekkel, a morális követelmények reflektorfényében.

Pontosítjuk a megközelítésmódot, s egyben szűkítjük is a horizontot: elsősorban ekkleziológiai és közéleti szempontokat vizsgálunk, de nem egy szakteológus vagy lelkipásztor szigorúan tudományos vagy éppen spirituális igényével, hanem egy laikus, magát vallásosnak gondoló, de töprengő értelmiségi, párbeszédet kereső töprengésével.

A kérdés tehát ez: hogyan kell gondolkodnia, éreznie, élnie az egyházi és világi kapcsolataiban egy hívő értelmiséginek, katolikus egyházához ragaszkodó kereszténynek ma, az ezredvégen és talán azon túl, a Kárpát-medencében és talán azon kívül is akkor, hogy Krisztus követőjének, a jó hír hirdetőjének bizonyuljon.

A magukat hívőknek nevező felnőttek döntő többsége Magyarországon kb. a negyed része, statisztikák szerint a „maga módján vallásos”, azaz nem felel meg maradéktalanul egyetlen intézményes egyház legfontosabb kritériumainak sem. Az ifjúság vonatkozásában ez az arány lényegesen rosszabb. Az istenhívőknek kb. egytized része érzi, hogy valamelyik egyházhoz szorosabban kötődik (holdudvar). A jelenség világméretű, s magyarázatára különféle elméletek láttak napvilágot, szakemberek, teológusok, történészek, szociológusok tollából. Mégis, a legtöbben értetlenül állnak az események sodra mellett. S nem is lehet másképp: érdekes módon a szétszaladó nyáj motivációi egyedileg rendkívül szubjektívek.

Ezért tapasztalható az is, hogy csak egy törpe kisebbség tömörül újra egy még kisebb nyájba. A szétszóródás lelassítására éppen ezért a személyes szálak millióira van szükség, s ez meghaladja a klérus lehetőségeit. A vallásos értelmiség feladata, hogy a személyes kapcsolatokat sürgetők hálózatával az individuumok egyedi problémáinak gyökerét letapogassa, s a szerető, figyelő fülek, szemek, szívek vonzásával s ne a teregetés, hanem a vonzás gesztusával fordítsa meg a folyamatot. Ehhez természetesen különleges kapcsolattal kell rendelkezni.

Nyitott fülek és szemek kultúrája

Az egyház jól szervezett tanító hivatallal rendelkezik. Ez így is van rendjén, mivel Jézus az evangélium hiteles képviselőjét rábízta. Az évszázadok során többször, és ma is fájdalmasan érezzük egy másik hivataltalnak a hiányát, melyet – jobb híján – az odahallgató fülek és odafigyelő szemek hivatalának nevezhetnénk. Az evangéliumokat olvasva azonnal szembetűnik, hogy Jézus milyen éber szemmel figyelte korának és környezetének eseményeit – a legtöbb példabeszéd mögött nagyon éles megfigyeléseket sejtethetünk. A történelem során az egyház is számtalanszor bizonyította, hogy ezt a jézusi küldetést is birtokolja; gondolkunk pl. Teréz anyára, vagy jelenlegi pápánk szociális és ökumenikus kapunyitására. Vannak ellenkező tapasztalatok is, pl. főként egyfajta érzéketlenségnek tulajdonítható, hogy az újkori katolikus misszió Távol-Keleten megfeneklett, vagy az, hogy az egyház a munkásságot a múlt században elvesztette.

A mai kor nem kevés olyan kihívást tartalmaz az egyházak felé, melyek még nem jutottak el kellő hang- vagy fényerővel az egyházak, s így a hívek szívébe és tudatába. Egy igen feltűnő jelenség szolgáljon például elhanyagolt feladatainkra.

Fiatalabb koromban számtalanszor tapasztaltam, hogy személyes problémáim kevésbé érdekelték lelki vezetőimet vagy egyházi előljáróimat. Mindig kaptam választ, de nem arra, amit kérdeztem. Néha kérdezni sem volt alkalmam, mégis csak úgy zúdultak rám a beszélő éppen aktuálisan kiérlelt gondolatai. Voltak természetesen ellenkező tapasztalataim is, s nem tudok elég hálás lenni azoknak a papoknak, akik szerető hallgatással többet mondtak, mint akármilyen ragyogó fejtegetésükkel. De ez a kultúra mégis fájdalmas hiánycikk, természetesen nemcsak egyházi körökben. Meggyőződésem, hogy ma a misszió leghatékonyabb eszköze éppen az odahallgató fül, a szeretettel figyelő szem, s a hallottakat, láthatókat szívébe foglaló Mária módjára Isten előtt meghajló, szerető szív. S ez nemcsak a papok dolga, hanem minden egyes hívőé. Elsősorban az övék. Ehhez azonban olyan képzés kell, melyet a katekiziseink során általában nem kapunk meg.

Az egyház igen gyakran sikerrel adaptálta a környező, nem keresztény eredetű kultúra elemeit, például a görög filozófiát, a Római Birodalom jogi és civilizációs kultúráját. Manapság a modern filozófia, a képzőművészet, a tudományos módszerek és a pszichológia együttesen gazdagítják egyházas gondolkodásunkat. Sok irányban azonban, legalábbis részlegesen, süketeknek és vakoknak bizonyulunk. A laikus hívők tömegei alkalmas szerepre és képzésre várva toporognak a „kispadon”, miközben papjainkat és püspökeinket szinte agyonnyomja a sok, de megoldásra váró teendő. Az egyház nagy tömegei – s itt elsősorban a tömegekre gondolok –, érzéketlenül állnak a környezetpusztulás, a gazdasági-informatikai világglobalizáció kérdései előtt, ugyanakkor úgy tűnik, hogy ezek a problémák kívül esnek a vallásos gondolkodás és a krisztusi küldetés hatósugarán. Ugyanígy mintha a világ túlnépesedése, az individualizáció és elszigetelődés okai, a nők sajátos problémái, a kulturális pluralizmus ténye mintha nem keltenének elég érdeklődést az egyházi hierarchia magasabb köreiben.

Az értelmiségi vallásosság hangsúlyos részeként kell felfognunk, hogy ezekben a kérdésekben tájékozódjunk, állást foglaljunk, megoldási módokat keressünk Jézus szelleme szerint, imádságban kiérlelt módon gondolkodjunk. Érdeemes lenne egy-egy munkacsoportnak a meglátásra, meghallásra méltó problémák katalógusát egy-egy régió vonatkozásában összeállítani.

Harmadik nagy feladatnak az értelmiség egyik legfontosabb problémájaként azt látom, hogy a krisztusi hit terjesztésére és kifejezésére méltó és a mai kor valóságigényeit figyelembe vevő nyelvet alakítson ki. A következő gondolatmenet ezt a feladatot igyekszik körülírni.

Elsősorban arra az általános tapasztalatra szeretnék rámutatni, hogy az egyházi nyelvhasználat (s itt nemcsak a hitformulákra és a hivatalos liturgia, a zene verbális nyelvezetére, hanem az imádságok, a hitoktatás, a prédikációk, a lelki beszélgetések, a teológiai írások, körlevelek nyelvezetére is gondolok) több olyan nyelvi réteget tartalmaz, amely egy-egy kor már eltűnt kultúrájához tartozik, és ezért kifejezőereje megkopott, vagy szélső esetben többet takar el, mint amit kifejezni képes lenne. Igaz ugyan, a vallásos érzület kultúrája még a katolikus egyházon belül sem, még egy-egy ország vagy régió területén belül sem egységes: ugyanazon a területen egymás mellett, egymásba fonódva élnek olyan vallási csoportok, melyek érzületét évszázadok választják el egymástól. Gondoljunk pl. a litániák népszerű és valóban gyönyörű nyelvezetére, mely azonban aligha férközhet hozzá egy mai fiatal videoklipeken edződött képzeletvilágához.

Nem, illetve nemcsak arra gondolunk, hogy bizonyos fogalmakat, kifejezőmódokat, a liturgia bizonyos részeit helyettesíteni, újraértékelni vagy törölni kellene. A kritikus nyelv, rétegek, magatartásformák, érzelmek mögött világnézeti állásfoglalások húzódnak meg, s ezeket nem le-

het egyszerűen helyettesíteni vagy megváltoztatni. Nincs is rá mindig szükség: Vianney Szent Jánosnak, az arsi plébánosnak leírt szentbeszédeit olvasva – legalábbis számomra lapos, kiürült formulák halmazának tűnnek –, de tudósok, akadémikusok, értelmiségiek százai tértek meg ezek hallatára. Mégis, jelentős számú hívő vagy kívülálló gondolja, érzi, hogy az egyházban hiányzik az a nyelv, kultúra és természetesen annak alapját képező világlátás és magatartási kultúra is, melyet ő hitének anyanyelveként fogadna el. Példaként a taize-i ökumenikus közösség nyelvi és liturgikus szempontból is jelentős eredményeire tudnék rámutatni.

Ennek a nagyon bonyolult problémának áttekintése és elemzése igazi értelmiségi műhelymunkát igényel, nagy tapintatot, társadalmi-történelmi érzékenységet a résztvevő, zömében laikus hívők részéről is. Ugyanakkor hangsúlyozni szeretném, hogy ez a feladat nem redukálható pusztán agymunkára; elsősorban Krisztus követésének mai és járható útjait hivatott kitaposni, felderíteni vagy propagálni, s ezért tekinti ezt a munkát a hitvallás fontos részének.

A fentiekkel szemben azonban ki kell mondanunk azt is, hogy a többnyelvűség az egyházon belül is érték: valóban gazdagít, ha valaki egyszerre érti, beszél és éli azt a nyelvezetet, mely a litániák és körmenetek világát körülveszi – azt, amely a fokolláré mozgalomban Chiara Lubich anyai szelleme kéri, azt, melyen a taize-i órák beszélnek, azt, amelyet a II. vatikáni zsinat dokumentumai sugároznak, amely a karizmatikus mozgalmakat hitelesíti, azokat, melyeket a népi vallásosság az elmúlt évszázadok alatt kéri – és sorolhatnánk tovább a példákat. A Biblia sok rétegből álló nyelvezete egyszerűen nem helyettesíthető; azt a kifejezést például, hogy „ti vagytok a föld sója”, vagy „jőjtek utánam aki megfáradtatok, és meg vagytok terhelve – és megnyihílek titeket” semmilyen más formulával vagy gesztussal, szertartással nem lehet pótolni.

Eddigi gondolatainkat illusztrációnak szántuk egy mélyebb problémaköteg bemutatására. A teljesség igénye nélkül felsorolunk néhány olyan jelenséget, melyek a vallásos értelmiségit előbb-utóbb utoléri, s melyeknek terhét fel kell vállalnia, s küzdelmeinek eredményét esetleg sikertelenségét az egyház elé kell tanulságul tennie:

- azt, hogy az emberi élet egészére vonatkozó érdeklődésnek világszerte apálya van;
- hogy az életnek és sajátosan az emberi életnek lassan csak pénzben kifejezhető árfolyamára figyel a nyilvánosság;
- hogy bár az individuumnak jogai szaporodnak és egyre pontosabb megfogalmazást nyernek, az emberi méltóságról kevés szó esik;
- hogy a vallások gondolkörébe egyre több panteista és önmegváltó elem kerül, ahol Isten helyébe istenek lépnek;

– hogy az ökumené a sok előremutató és értékes eredmény mellett gyakran kiüresült formalitásokban fejeződik ki;

– hogy a történelmi Jézus és a hit Krisztusa közötti megkülönböztetés egyre több hívő gondolkodásában tágul áthághatatlan hasadékká, a régebbi „Krisztus igen – Egyház nem” jelszó analógiájára;

– hogy a Credo egyes tételeinek még a teljes értelmi elfogadása esetén is katasztrofális súlyvesztése tapasztalható egzisztenciális szinten.

A szellemi horizont tágításának, a kritikus és reflexív alapmagatartásnak, a környező valóság empatikus megközelítésének van azonban egy igen nagy veszélye. Ez pedig az identitástudat zavarában nyilvánulhat meg. A folytonos ablak- és ajtónyitogatás influenzát okozhat; lassan elmosódik a határ a kint és a bent, a mi és az ők, és az egymásnak ellentmondó állítások között. Az igazság relativizálódhat. Ez a folyamat játszódik le most például a New Age-vallás jelenségkörében. Éppen ezért az értelmiség Krisztus-hívő része nem nélkülözheti azokat a kötelékeket, amelyekkel újra és újra, egyre szorosabbra, bensőségesebbre fonja kapcsolatait Krisztussal és egyházával. Az imádság, a meditáció, a liturgia, a krisztusi közösség eszközeire gondolok. De még ezeken belül is különböző alternatív irányok között lehet választanunk. Az identitás kialakításának ugyanis – a mi vizsgálódásunk szempontjai alapján – négy különböző útja van:

– az exkluzív identitás a bezárkózás és az elkülönülés útján keresi az önazonosságot; a mi igazságunk és az ő bűnös tévedésük minden dialógust kizár, minden kitekintést feleslegessé tesz;

– ezzel szemben a pozitív vagy egalitárius identitás a családok vagy a nemzetek közötti ideális kapcsolat analógiájára kezeli a hit, az erkölcs és a vallás problémáit és igazságait;

– a permanens identitásfogalom elhatárolja ugyan magát a másféle vallási nézetektől és csoportosulásoktól, de emberi jóhiszeműségüket nem vonja kétségbe;

– az integrális identitástudat abból indul ki, hogy Isten mindnyájunk szerető Atyja, Krisztus megváltó szándéka minden egyes emberre kiterjed, aki azt tudatosan nem utasítja el, ezért az egyház, tehát a „mi” körébe – az isteni szándék szerint – minden ember beletartozik, bár formálisan, a szándék vagy a keresztség hiánya miatt azon kívül marad. Isten Lelke azonban közöttünk és bennünk is munkálkodik, ott is felfedezhető és felfedezendő. Ezért a dialógus a mi és mások között, a mi és a ti platformján zajlik. Kölcsönösen, őszintén elismerhetjük, tanulhatunk egymástól anélkül, hogy másságunk hitelét túlzottan bizonygatni kellene. Az identitás motivációja a mások javát kívánó szeretet. (Gondoljunk Teréz anyára, aki nem téríteni, hanem szeretni kívánt minden rászoruló!) Az identitáskeresés talaja tehát nem a harcmező, nem is a barátságos sétatér, hanem az Isten és a Krisztus ügyéért versenyzők futópályája, ahol az győz, aki minél több embert magával tud ragadni.